

De informatieve waarde van hoofd- en bijzinnen (met Duitse voorbeeldteksten)

door

Dr. LUC GOBYN

0. Wanneer wij er een aantal spraakkunsten op naslaan, dan blijkt dat we daar weinig of geen informatie vinden in verband met de vraag die wij ons in dit referaat willen stellen: de vraag naar de verdeling van de informatie over de hoofd- en de bijzinnen in teksten. Meestal vind je een nauwkeurige opsomming van de verschillende soorten zinnen en wordt er een semantische en/of een formele indeling voorgesteld, maar daar blijft het bij. Ook voor de stilistieken schijnt ons probleem oninteressant, want ook daar wordt bij de vraag naar de informatieve waarde van hoofd- en bijzinnen nauwelijks stilgestaan.

Wij menen nochtans dat het feit dat de volgende zinnen naast elkaar kunnen voorkomen, zowel vanuit syntactische als vanuit stilistische hoek aandacht verdient:

- (1) Ik kom morgen niet. Ik heb geen tijd.
- (2) Ik kom morgen niet want ik heb geen tijd.
- (3) Ik kom morgen niet omdat ik geen tijd heb.
- (4) Aangezien ik geen tijd heb, kom ik morgen niet.

1. Alhoewel dit fenomeen dus niet het voorwerp van grondige studies vormt (als wij goed geïnformeerd zijn), bestaan er toch twee of drie verschillende theorieën over de rol van de hoofd- en de bijzinnen. Wij willen die verschillende opvattingen schetsen en ze daarna toetsen aan de realiteit, door enkele teksten te bestuderen. Het komt ons voor dat de theorieën enigszins lijden aan eenzijdigheid en aan oppervlakkigheid. Voor een groot deel is dat zeker te wijten aan het feit dat meestal niet van teksten maar van zelfgekonstrueerde voorbeelden wordt uitgegaan. De enige die zich daar niet aan bezondigt is Weinrich (1964¹, 1977²). Wij geloven niet dat wij binnen het bestek van dit referaat alle moeilijkheden kunnen oplossen, maar het is misschien ook al verdienstelijk, de verschillende problemen eens op een rijtje te zetten. Bovendien willen wij wel proberen een paar voorstellen te formuleren, die

een eerste stap in de richting van een oplossing zouden kunnen betekenen.

1.1.1. De klassieke opvatting is die, dat de spreker de belangrijkste informatie in de hoofdzinnen brengt, de bijkomstiger informatie in de bijzinnen. Zo schrijft b.v. Sloty (1936, 137) :

Denjenigen Sachverhalt, der dem Sprecher in der gegebenen Gesprächssituation als wichtiger, bedeutsamer erscheint, oder den er dem Hörer als wichtiger, bedeutsamer erscheinen lassen will, kleidet er in die sprachliche Form des Hauptsatzes... Erscheinen ihm beide Sachverhalte, der determinierte wie der determinierende, als gleichgewichtig, gleichbedeutsam oder will er sie als solche auf den Hörer einwirken lassen, so realisiert er beide Sachverhalte in der sprachlichen Form des Hauptsatzes.¹

1.1.2. Ongeveer dezelfde theorie vinden wij ook bij Weinrich (1964, 217-232 ; 1977, 148-163). Volgens hem geven de persoonsvormen op de tweede plaats (dus in de hoofdzinnen) de Vordergrundhandlung aan, en geven de pv's op de laatste plaats (dus : in de bijzinnen), de infinitieven in de infinitiefzinnen en de participia in de participiumgroepen (die eveneens laatste zinsdeel zijn) de Hintergrundhandlung aan. Vordergrund en Hintergrund worden als volgt gedefinieerd :

Vordergrund ist (...) gewöhnlich das, um dessentwillen die Geschichte erzählt wird ; was die Inhaltsangabe verzeichnet ; was die Überschrift zusammenfaßt oder zusammenfassen könnte

en verder

Hintergrund ist im allgemeinsten Sinne das, was nicht unerhörte Begebenheit ist, was für sich alleine niemand zum Zuhören bewegen würde, was dem Zuhörer jedoch beim Zuhören hilft und ihm die Orientierung (...) erleichtert (1964, 160 ; 1977, 94).

Als voorbeeld geeft Weinrich een uittreksel uit *Wilhelm Meisters Lehrjahre* van Goethe. Wij willen straks deze tekst nader bekijken.

1.1.3. Sterk verwant is ook de theorie van Posner (1972), dat de hoofdzinnen *kommunikatief* (hij zegt ook : *pragmatisch*) het belangrijkste zijn. Posner maakt een onderscheid tussen „semantische” en „pragmatische informatie”. Wat kommunikatief/pragmatisch het belangrijkste is, hoeft dat niet per se ook semantisch te zijn, en omgekeerd. Posner (1972, 156) geeft o.a. de volgende twee voorbeeldzinnen :

1. Friedrich SLOTTY, „Zur Theorie des Nebensatzes”, *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 1936 (6), p. 137. Geciteerd naar Hartung (1971, 3v.).

- (5) Bevor der Einbrecher den Tresor ausräumte, schoß er einen Wachmann nieder.
- (6) Nachdem der Einbrecher einen Wachmann niedergeschossen hatte, räumte er den Tresor aus.

In beide gevallen is het feit dat een man neergeschoten werd de semantisch belangrijkste informatie. Maar de kommunikatieve relevantie verschilt volgens Posner in de twee zinnen. In (5) heeft het neerschieten de grootste kommunikatieve relevantie, in (6) daarentegen het leeghalen van de safe. Posner meent dat het pragmatische belang of de kommunikatieve relevantie van een uiting afneemt, naarmate de zin dieper ingebed is. M.a.w. : het belangrijkste is de hoofdzin, daarna de bijzin van de eerste graad, dan de bijzin van de tweede graad enz. (vgl. 1972, 157vv.). Posner gebruikt als bewijs voor zijn bewering een negatietest. Dat deel van een uiting dat door de ontkenning „Das stimmt nicht” genegeerd wordt, is het deel met de grootste kommunikatieve relevantie, meent hij. Wanneer na zin (5) „Das stimmt nicht” geantwoord wordt, dan ontkent men dat er een bewaker neergeschoten werd, wanneer na zin (6) „Das stimmt nicht” geantwoord wordt, dan ontkent men dat de safe leeggehaald werd. Dit lijkt ons een juiste vaststelling, maar het is zeker verkeerd hieruit te konkluderen dat de hoofdzinnen altijd de pragmatisch belangrijkste informatie bevatten, zoals wij hieronder hopen aan te tonen. Bovendien blijkt nu al dat de begrippen „belangrijk – minder belangrijk” hoogst arbitrair en daarom moeilijk te hanteren zijn. Zo acht Posner het nodig een onderscheid te maken tussen „semantisch” en „pragmatisch belang”. De relativiteit van het begrip „belang” wordt overduidelijk aangetoond in verbindingen van het type daß-zin als subjek + koppelwerkwoord + adjektief :

- (7) Daß Peter morgen nicht kommen kann, ist bedauerlich.
- (8) Daß Peter das Examen bestanden hat, ist erfreulich.

In zulke gevallen staat de beoordeling, de waardering in de hoofdzin, de feitelijke informatie daarentegen in de daß-zin (vgl. Posner 1972, 15-17). Voor een zinvolle communicatie is dit feitenmateriaal natuurlijk net zo belangrijk als de kommentaar die er bijgevoegd wordt.

1.2.1. Een tweede theorie is die, dat de *vooropgeplaatste* bijzinnen minder belangrijke – of beter : al bekende – informatie leveren, dat dit echter niet geldt voor de *nageplaatste* bijzinnen. Deze visie wordt vooral verdedigd in Bartsch (1978).² Dit is zeker een belangrijke korrektie van de traditionele opvatting, waar heel wat

2. Vgl. b.v. ook Van Dijk (1978, 93).

voor te zeggen valt. Zo is het in elk geval juist dat er in het Duits een fijn verschil bestaat tussen het gebruik van de kausatieve bijzin ingeleid door *weil* en de kausatieve bijzin ingeleid door *da*. Vergelijken wij de volgende twee zinnen :

- (9) Da Breznjew sich nicht wohl fühlte, mußte er das Gipfeltreffen in Genf verlassen.
 (10) Breznjew mußte das Gipfeltreffen in Genf verlassen, weil er sich nicht wohl fühlte.

Grebe schrijft in de Duden-grammatika (1973, 577) :

Weil wird fast immer dann verwendet, wenn das Geschehen im kausalen Gliedsatz *verhältnismäßig gewichtig und neu* ist. Der Gliedsatz ist dann überwiegend *Nachsatz*. (...) *Da* wird häufig verwendet, wenn das Geschehen im Gliedsatz *ohne besonderes Gewicht* ist. Das ist besonders dann der Fall, wenn es *bereits bekannt* ist. Der Gliedsatz ist dann überwiegend *Vordersatz*. Durch Wörter wie *ja, doch, bekanntlich* u.a. (...) kann auf Bekanntheit verstärkt hingewiesen werden.

Voor onze voorbeeldzinnen impliceert dat dat in (9) de informatie in de bijzin gepresupponeerd wordt en dat de hoofdzin de nieuwe informatie brengt; in (10) daarentegen is de bijzinsinformatie juist niet gepresupponeerd, maar wordt ze gerhematiseerd, de informatie uit de hoofdzin kan wel al bekend zijn, maar dat hoeft niet noodzakelijk het geval te zijn.

Het lijkt ons interessant nu even terug te keren naar de negatie-test van Posner (1972). Als na zin (9) „Das stimmt nicht” geantwoord wordt, dan wordt daarmee ontkend dat Breznjew de topbijeenkomst verlaten heeft; als na zin (10) „Das stimmt nicht” geantwoord wordt, dan wordt volgens ons ofwel alleen de informatie uit de bijzin ontkend (dus : B. verliet weliswaar de bijeenkomst, maar niet omdat-ie zich niet lekker voelde), ofwel wordt zowel de informatie uit de hoofdzin als die uit de bijzin ontkend (B. verliet de bijeenkomst niet en hij voelde zich best lekker). Zin (11) schijnt zich in dat opzicht op dezelfde manier als zin (9) te gedragen :

- (11) Breznjew mußte, da er sich nicht wohl fühlte, das Gipfeltreffen in Genf verlassen.

Ook hier wordt door „Das stimmt nicht” alleen de informatie uit de hoofdzin ontkend. Posner (1972) geeft alleen voorbeelden met een vooropgeplaatste bijzin, maar blijkbaar bestaat er een verschil tussen vooropgeplaatste en tussengeschoven bijzinnen aan de ene kant en nageplaatste bijzinnen aan de andere kant.

1.2.2. De verklaring voor dit fenomeen dient te worden gezocht in het feit dat in de meeste talen de nieuwe informatie in een zin

meestal naar het einde toe gegeven wordt. Het thema staat meestal vooraan, het rhema achteraan. Duidelijke voorbeelden hiervoor vindt men in sprookjesteksten :

- (12) Es war einmal ein König, der hatte eine Tochter, die war sehr schön.

Normaal gesproken draagt de rhematische informatie van een zin duidelijk de belangrijkste klemtoon, en dikwijls kan men het rhema ook aan het onbepaalde lidwoord herkennen. In zin (12) worden 'König', 'Tochter' en 'schön' inderdaad sterk geaksentueerd, en de twee substantieven 'König' en 'Tochter' hebben 'ein' als voorbepaling. Dikwijls wordt het rhematische gedeelte van een zin dus dubbel of zelfs driedubbel gekenmerkt : door de plaatsing (achteraan), door de klemtoon en door het onbepaalde lidwoord. Het is echter ook mogelijk dat het rhema naar voren schuift. Dan blijft het nog altijd sterk beklemtoond. Vergelijken wij de volgende zinnen :

- (13) Der Brief kam an. / De brief kwam aan.

- (14) Ein Brief kam an. / Een brief kwam aan.

In (13) valt de klemtoon normaal achteraan, in (14) valt de klemtoon noodzakelijk op „ein Brief/een brief”. Het is duidelijk dat de NK (met onbepaald lidwoord) rhema van de zin is. Interessant zijn nu de volgende zinnen :

- (15) * Es kam der Brief an. / * Er kwam de brief aan.

- (16) Es kam ein Brief an. / Er kwam een brief aan.

Kiparsky (1971, 90) stelt vast dat *alle* zinnen en alleen maar die zinnen met de klemtoon op het eerste zinsdeel een ekspletief „es” krijgen kunnen. Dit hangt duidelijk met de thema-rhema-kwestie samen. De normale positie van een rhema is achteraan in de zin. Als nu een zinssubjekt gerhematiseerd wordt, dan vertoont het ook de neiging om naar achteren te schuiven, hoewel een subjekt in niet-gemarkeerde zinnen eerste (of derde) zinsdeel is. De positie die het subjekt normaal gezien bezet, wordt in zo'n gevallen ingenomen door het ekspletieve *es/er*, een 'Platzhalter'. Dat dit ekspletieve *es/er* alleen maar in de plaats van beklemtoonde (dus rhematische) subjekten optreedt en het op die manier mogelijk wordt, dat het rhema zijn normale positie achteraan in de zin bekleedt, lijkt ons een indirect bewijs voor de kommunikatieve relevantie van juist dat laatste deel van de zin. Deze vaststellingen gelden zonder twijfel voor de eenvoudige hoofdzin. Of hieruit echter mag worden gekonkludeerd dat ook in samengestelde zinnen het laatste stuk het belangrijkste is, zoals Bartsch (1978) beweert, is niet zonder meer duidelijk. Hier lijken namelijk nog andere factoren een rol te spelen, die door Bartsch over het hoofd werden gezien.

1.3. Voor wij daarop ingaan (aan de hand van voorbeeldteksten) willen wij nog kort een derde opvatting i.v.m. de rol van hoofden bijzinnen schetsen. Hartmann (1977, 107) geeft de volgende twee voorbeeldzinnen :

- (17) Friedrich, der ja ein großer Fußballfan ist, fährt morgen mit seiner Mannschaft nach Köln.
- (18) * Die Katze, die ja neulich vor unserer Tür saß, sitzt jetzt schon wieder da.

De bijzin in (17) is een uitbreidende relatiefzin, de bijzin in (18) is een beperkende relatiefzin. Het partikel ja suggereert bekendheid, zoals wij al zagen, en is daardoor alleen maar op zijn plaats in een uitbreidende relatiefzin, daarentegen niet in een beperkende bijzin, want een beperkende bijzin bevat juist de noodzakelijke informatie, die het moet toelaten het individu waarover gesproken wordt (hier : die Katze) te identificeren. Over voorbeeld (17) schrijft Hartmann – o.i. terecht – : „Mit der Wahl der Nebensatzform signalisiert der Sprecher weiter, daß die in ihm enthaltene Information nach seiner Ansicht nicht Gegenstand der weiteren Diskussion sein soll.”³ Hij voegt er echter aan toe dat dit niet geldt voor zin (18). Hij maakt m.a.w. een onderscheid tussen de twee soorten relatiefzinnen. De ene levert minder belangrijke informatie, de andere onmisbare informatie. Het gaat dus helemaal niet op, over bijzinnen *in het algemeen* te beweren dat ze bijkomstige informatie bevatten. Dit is een heel belangrijke correctie tegenover de klassieke opvatting.

2. Hartmann (1977) spreekt alleen maar over twee soorten relatiefzinnen, maar het ligt voor de hand bij de vraag naar de informatieve waarde alle soorten bijzinnen te betrekken. Een opsplitsing naar de verschillende functies die de bijzinnen binnen de samengestelde zin kunnen vervullen lijkt ons een belangrijke stap op weg naar de oplossing van ons probleem. Wij willen dit proberen te bewijzen aan de hand van enkele tekstanalyses.

Natuurlijk worden wij onmiddellijk opnieuw met het probleem gekonfronteerd, dat het bijna onmogelijk is precies te bepalen wat essentiële en wat bijkomstige informatie is, wat – in de terminologie van Weinrich – Vordergrund- en wat Hintergrundinformation of wat – in de terminologie van Posner – kommunikatief relevant en wat kommunikatief minder relevant is. Wij gaan voorlopig van de volgende werkhypothese uit : De minder belangrijke informatie is die informatie die kan worden weggelaten, zonder dat de zinnen van een tekst hun betekenis verliezen, zonder dat ze veranderen

3. Vgl. ook Ebert (1973, 428v.).

- een zu-infinitiefzin als syntactisch komplement :
 - (20) Für den Alten war bei seiner Moskaureise das Hauptziel, die Gefangenen freizubekommen um den Preis der rein formellen Beziehungen. (S10).
- een indirecte vraagzin als akkusatiefobject :
 - (21) Er fragte sich, wie es ihm dort oben ergehen werde. (M8).
- een relatiefzin als voorzetselobject :
 - (22) Man würde nicht daran erinnert sein, in welchen unangemessenen Sphären man sich befand. (M10).
- een vergelijkende zin als verplichte aanvulling :
 - (23) Jetzt aber war ihm doch, als ob die Umstände seine volle Aufmerksamkeit erforderten und als ob es nicht angehe, sie auf die leichte Achsel zu nehmen. (M5).

Het zesde type, de zogenaamde „afhankelijke hoofdzin” – een bijzin in hoofdzinsorde –, komt in onze teksten niet voor. Wij citeren een voorbeeld uit Fr. Kafka, *Der Prozeß* (Frankfurt/Main : Fischer, 1971, p. 7) : „Es ist besser, Sie geben uns die Sachen als ins Depot ...” (naar Hinderdael 1975, 23). Dit type wordt in verzorgd Nederlands zelden gerealiseerd.

De bijzinnen met de waarde van een vrije bepaling zijn heel dikwijls voegwoordzinnen, b.v. :

- (24) Denn der Vater (...) haßte den jungen Menschen, weil seine Frau selbst ein Auge auf ihn geworfen hatte. (G12) (kausatieve bepaling).

Daarnaast komen in het Duits (en ook in het Nederlands) niet-ingeleide bijzinnen voor, met de pv vooraan :

- (25) Hätte er die geheimen Triebfedern gekannt, so würde er sich die Mühe gar nicht gegeben haben, die Eltern überreden zu wollen. (G11) (voorwaardelijke bepaling).

Verder zijn er b.v. participiumkonstrukties :

- (26) Auf eine Kurzformel gebracht (...) bedeutete das : (...) (S6) (bepaling van wijze),

um zu-infinitiefzinnen :

- (27) (...) die Bundesrepublik wiederaufzurüsten, um später (...) die „Soffjets” aus dem Herzen Europas zu vertreiben. (S6) (bepaling van doel)

en ohne zu-infinitiefzinnen :

- (28) (...) seitdem sie ihre Arbeit unbegründet und ohne krank oder alt genug zu sein, aufgegeben hat (B3) (bepaling van omstandigheid : „fehlende Umstandsangabe”).

Bijvoeglijke bijzinnen (attributiefzinnen) zijn naar de vorm heel dikwijls relatiefzinnen. Het verschil tussen beperkende en uitbreidende relatiefzinnen is welbekend. Beperkende bijzinnen zijn noodzakelijk, want ze geven informatie zonder welke een individu of een zaak uit de hoofdzin onvoldoende gedetermineerd zou zijn.

Dikwijls sluit de bijzin aan bij *der, jener, solcher* of bij onbepaalde pronomina zoals *alle, etwas, manche, nichts*.

- (29) sie hat zweiunddreißig Jahre lang (...) jenem merkwürdigen Prozeß unterlegen, den man den Arbeitsprozeß nennt. (B2).

In sommige gevallen kan een beperkende bijzin op het eerste gezicht wel worden weggelaten, maar dan verandert de betekenis van de zin, zoals in

- (30) sie wirkt wie eine verblühte Blondine, die – was keineswegs zutrifft – einen losen Lebenswandel führt oder sucht. (B6).

Uitbreidende relatiefzinnen geven informatie over een persoon of een zaak die ook zonder die informatie al duidelijk geïdentificeerd zijn. Duidelijke voorbeelden van uitbreidende relatiefzinnen zijn die met een persoonlijk pronomen van de eerste of de tweede persoon of met een eigennaam als antecedent :

- (31) Wilhelm, der sehr eifrig dafür sprach (...), konnte mit allen seinen Argumenten nichts ausrichten. (G10).

Bijvoeglijke bijzinnen die naar de vorm geen relatiefzinnen zijn, zijn b.v. :

– zu-infinitiefzinnen :

- (32) Und so mußte Melina (...) mit seiner jungen Braut, die schon größere Lust bezeugte, die Welt zu sehen und sich der Welt sehen zu lassen, nach einigen Tagen abreisen. (G13),

– vergelijkende zinnen :

- (33) Er (...) fand gar bald mehr und weniger Schwierigkeiten, als er vermutet hatte. (G5),

– participiumkonstrukties :

- (34) Der Text, von vielen der üblichen Floskeln befreit, gibt die Substanz der sowjetischen Auffassungen über die Bonner Ostpolitik wieder. (S2).

Wij stellen nu voor om niet alleen in verband met relatiefzinnen over beperkende en uitbreidende bijzinnen te spreken, maar om deze terminologie door te trekken voor alle bijvoeglijke bijzinnen. De voorbeelden (32) en (33) beschouwen wij als beperkende bijzinnen, voorbeeld (34) als een uitbreidende bijzin.

Dan komen wij bij de zogenaamde „progressieve (bij)zinnen”. De term vinden wij bij Overdiep/Van Es (1949) in verband met verschillende soorten bijzinnen die naar de functie hoofdzin zijn.

Wij citeren een paar voorbeelden van hen :

- (35) A. is in een duel met W. gewikkeld, die de bal over de zijlijn trapt. (p. 625 ; relatiefzin).
- (36) Schoorl ligt aan de voet der duinen ter plaatse waar die het allerbreedst zijn, om bij Camp plotseling geheel af te breken. (p. 397 ; om te-infinitiefzin).

- (37) Het gebeurde in Norfolk. Hij voerde met zijn vliegtuig in de lucht een kopduikeling uit, toen hij plotseling losschoot en uit het schuitje gleed. (p. 647 ; voegwoordzin).

Hetzelfde fenomeen vinden wij in de Duden-grammatika (1973, 583-585) beschreven als „weiterführende Teilsätze”. De term „weiterführend” stamt van Behaghel (1928, 771), die daarmee een bepaalde soort relatiefzin wilde benoemen, namelijk die relatiefzin die niet meer echt afhankelijk is van de hoofdzin, maar die een zelfstandige betekenis heeft gekregen :

- (38) der Knabe kam zum Daphnis, den ein sanfter Schauer durchfuhr (p. 772).

In de Duden-grammatika wordt de term niet gereserveerd voor relatiefzinnen alleen, maar wordt hij ook voor andere soorten bijzinnen gebruikt :

- (39) Sie setzte sich neben die Alte in den Fond des Wagens, während die jungen Mädchen die Rückplätze einnahmen.
 (40) Er ging in die Stadt, um dort von einem Auto überfahren zu werden.

Zo ook bij Heidolph e.a. (1981) :

- (41) Hans ist gekommen, was mich gefreut hat. (p. 787).
 (42) Wir waren gerade eingetreten, als (auch schon) ein heftiges Gewitter begann. (p. 793).
 (43) Der Vorsitzende sprach zunächst über die Weltlage, um sich dann den speziellen Problemen der Genossenschaft zuzuwenden. (p. 794).

Progressieve bijzinnen of weiterführende Teilsätze staan meestal in het Nachfeld, dus na de hoofdzin waarbij ze aansluiten. Ze kunnen echter ook parenthetisch voorkomen :

- (44) Es war, was mir allerdings erst später klar wurde, unser Vertrauensmann. (Engel 1970, 94).

Engel stelt daarom voor niet van „weiterführende Nebensätze” te spreken (omdat de term Nachfeldstellung veronderstelt), maar van „satzbezogene Nebensätze”.

In de voorbeelden (41) en (44) neemt het relatieve *was* de hele hoofdzin weer op.⁶ Dit geldt ook voor „*was keineswegs zutrifft*” in voorbeeld (30). Duidelijk verwant is de progressieve bijzin in

- (45) Dieses Emporgehobenwerden in Regionen, wo (...), wie er wußte, völlig ungewohnte (...) Lebensbedingungen herrschten, es fing an, ihn zu erregen. (M6).⁷

Wij citeren nog twee andere voorbeelden van progressieve bijzinnen uit onze teksten :

6. Vgl. ook Helbig/Buscha (1972, 203).

7. Vgl. Engel (1970, 97) : (46) Das ist teuer geworden, wie du weißt.

– een relatiefzin :

(47) Sie bezieht eine Kriegerwitwenrente, deren Aufbesserung durch eine Sozialrente noch aussteht. (B4).

– een um zu-infinitiefzin :

(48) Und so mußte Melina (...) nach einigen Tagen abreisen, um bei irgend einer Gesellschaft ein Unterkommen zu finden. (G13).

2.1.2. Het valt nu tamelijk gemakkelijk, objectief te bepalen welke bijzinnen kunnen worden weggelaten. *Niet* weglaatbaar zijn : alle bijzinnen met de waarde van een valentiegebonden zinsdeel en alle beperkende attributiefzinnen⁸ ; *wél* weglaatbaar zijn : alle uitbreidende bijzinnen, alle progressieve bijzinnen en alle bijzinnen in de rol van een vrije bepaling, met één uitzondering : de irrealistische voorwaarden. In samengestelde zinnen met een irrealistische voorwaardelijke bijzin wordt zowel in de hoofd- als in de bijzin een conjunctief II gebruikt. De conjunctief in de hoofdzin zou zinloos worden, als de irrealistische voorwaardelijke bijzin kon worden weggelaten. Vergelijk :

(25) Hätte er die geheimen Triebfedern gekannt, so (!) würde er sich die Mühe gar nicht gegeben haben, die Eltern überreden zu wollen. (G11).

(50) Würde Leni ihr Haar kürzer schneiden, es noch ein wenig grauer färben, sie sähe wie eine gut erhaltene Vierzigerin aus. (B6).

2.1.3. Uit de voorbeelden die wij gaven zal wel gebleken zijn dat het vooral moeilijk is een strikte scheiding te maken tussen uitbreidende en progressieve bijzinnen aan de ene kant⁹ en tussen vrije bepalingen en progressieve bijzinnen aan de andere kant. Voor de weglaatbaarheid van de bijzinnen verandert daarbij echter niets, want zowel de vrije bepalingen als de uitbreidende en de progressieve bijzinnen kunnen worden weggelaten. In onze vier teksten tellen wij negen progressieve bijzinnen : zeven relatiefzinnen¹⁰ (o.a. de voorbeelden 30 en 47), één voegwoordzin (vb. 45) en één beknopte bijzin (um zu-infinitiefzin : vb. 48).

8. Dit geldt alleen voor bijzinnen van de eerste graad. Bijzinnen met de waarde van een valentiegebonden zinsdeel en beperkende attribuutzinnen van de tweede of de derde graad die afhankelijk zijn van een weglaatbare bijzin, kunnen zelf ook worden weggelaten : (49) weil er (...) überzeugt war, daß er eines solchen Glückes nicht wert sei (G10).

Vgl. ook (32).

9. Behaghel (1928, 771v.) beschouwt de weiterführender Relativsatz als een subklasse van de uitbreidende relatiefzinnen ; zo ook bij Overdiep/Van Es (1949, 625). Vgl. verder Schneider (1967, 477).

10. G2 (2 ×), G4, B4, B6, S1 en S9.

2.2. Laten wij nu die vier teksten eens nauwkeuriger bekijken. De eerste tekst is een passus uit *Wilhelm Meisters Lehrjahre* van Goethe. Het is de tekst die door Weinrich (1964¹, 1977³) werd geciteerd. De passus omvat 25 hoofdzinnen (met de pv op de tweede plaats), 24 zinnen met de pv of de zu-infinitief achteraan en één bijzin met de pv op de eerste plaats (als variante van de Endstellung, meent Weinrich). Weinrich beweert dus dat de bijzinnen de Hintergrundinformation, de bijkomstiger informatie, bevatten en de tekst schijnt hem gelijk te geven, want liefst 16 van de 25 bijzinnen kunnen zonder problemen worden weggelaten. *Niet* weglaatbaar zijn: vier bijzinnen met de waarde van een valentiegebonden zinsdeel¹¹, vier beperkende attributiefzinnen¹² en één irreële voorwaardelijke bijzin¹³. *Wel* weglaatbaar zijn: vier vrije bepalingen¹⁴, vijf uitbreidende relatiefzinnen¹⁵, vier progressieve bijzinnen¹⁶, één bijzin van de derde graad met de waarde van een voorzetselobjekt (G10) en twee beperkende bijzinnen van de tweede graad (twee zu-infinitiefzinnen: G13). Deze bijzinnen van de tweede en de derde graad zijn ondergeschikt aan andere – weglaatbare – bijzinnen (vgl. voetnoot 8).

Het is nu heel gemakkelijk om tegenover deze Goethe-passus een andere tekst te stellen, waarmee men de stelling van Weinrich gewoon zou kunnen omkeren. Daarvoor kiezen wij een gedeelte van de tweede bladzijde uit *Der Zauberberg* van Th. Mann. Hier komen 17 werkwoorden in Zweitstellung en 24 werkwoorden in Endstellung voor. 19 van de 24 bijzinnen, infinitiefzinnen en participiumkonstrukties kunnen niet worden weggelaten: 14 bijzinnen met de waarde van een valentiegebonden zinsdeel¹⁷ en vijf beperkende attributiefzinnen¹⁸. Weglaatbaar zijn alleen maar vier bij-

11. Een relatiefzin als subjezt (G6), een daß-zin als subjezt (G7), een zu-infinitiefzin als akkusatiefobjekt (G7) en een daß-zin als akkusatiefobjekt (G9).

12. Een relatiefzin (G2), een vergelijkende voegwoordzin (G5), een temporele voegwoordzin (G6) en een zu-infinitiefzin (G11).

13. G11.

14. Twee van de eerste graad: een toegevend voegwoordzin (G6) en een kausatieve voegwoordzin (G12) en twee van de tweede graad: eveneens kausatieve voegwoordzinnen ($2 \times G10$).

15. Vier van de eerste graad (G9, G10, G12, G13) en één van de derde graad (G10).

16. Drie relatiefzinnen (G2, G2, G4) en één beknopte bijzin (um zu-infinitief: G13).

17. Dertien van de eerste graad, één van de tweede graad: acht zu-infinitiefzinnen als akkusatiefobjekt (M2 ($2 \times$), M3 ($3 \times$), M6 ($2 \times$), M9) en één zu-infinitiefzin als subjezt (M5: bijzin van de tweede graad), één daß-zin als subjezt (M9), één indirekte vraagzin als akkusatiefobjekt (M8), twee vergelijkende voegwoordzinnen als bijwoordelijke bepaling van wijze (M5) en één relatiefzin met de waarde van een voorzetselobjekt (M10).

18. Drie relatiefzinnen (M3 (tweede graad), $2 \times M6$) en twee vergelijkende voegwoordzinnen (M3 (tweede graad) en M4).

zinnen van de tweede en één van de derde graad : twee vrije bepalingen¹⁹, een uitbreidende attributieve participiumkonstruktie (M9), een progressieve voegwoordelijke bijzin (M6 : wie er wußte) en een zu-infinitief van de derde graad met de funktie van akkusatiefobjekt (M9).

De bijzinnen in deze tekst zijn dus in 14 van de 24 gevallen gebonden aan de valentie van het werkwoord van de hoofdzinnen, en in vijf andere gevallen leveren zij een noodzakelijke aanvulling bij een antecedent in de hoofdzinnen. Al deze bijzinnen leveren wel degelijk een heel belangrijk deel van de onontbeerlijke informatie, zodat wij ervan kunnen uitgaan dat de syntaktische status van de bijzinnen een uiterst belangrijke faktor is om over hun semantische en kommunikatieve waarde te kunnen oordelen. In dat opzicht is het zeker interessant vast te stellen dat het soort bijzin dat in de twee teksten van Goethe en Mann het meest voorkomt, niet toevallig een totaal verschillend type vertegenwoordigt. Bij Goethe zijn er op 25 bijzinnen tien relatiefzinnen : één fungeert als subjekt (G6), één is beperkend (G2) en de overige acht zijn uitbreidend of progressief. De relatiefzinnen zijn dat soort bijzinnen die het gemakkelijkst de rol van een weglaatbaar attribuut kunnen spelen ; acht keer op tien is dat bij Goethe het geval. Bij Mann daarentegen zijn tien van de 24 bijzinnen zu-infinitiefzinnen : negen hebben de funktie van een direkt objekt, één is subjekt. Het zijn dus zonder uitzondering valentiegebonden zinsdelen, die niet kunnen worden weggelaten. Omgekeerd komen bij Goethe maar vier zu-infinitiefzinnen voor, één met de funktie van akkusatiefobjekt en drie als beperkende attributiefzin ; bij Mann zijn er maar vier relatiefzinnen, en geen van de vier is weglaatbaar : één fungeert als voorzetselobjekt, drie als beperkende relatiefzin.

Toch is het een vereenvoudiging de zaken zo voor te stellen, dat de syntaktisch niet-weglaatbare bijzinnen telkens belangrijke informatie zouden bevatten en de syntaktisch weglaatbare bijzinnen bijkomstiger informatie. Dit is zeker ten dele juist, maar toch zou deze visie alleen maar een verschuiving van het probleem betekenen. Wij hebben de klassieke opsplitsing in a) hoofdzinnen = belangrijke informatie, b) bijzinnen = minder belangrijke informatie verworpen, maar het zou onjuist zijn die te vervangen door een nieuwe tweedeling : a) hoofdzinnen + niet-weglaatbare bijzinnen = belangrijke informatie, b) weglaatbare bijzinnen = minder belangrijke informatie. Dit willen wij proberen te illustreren aan de hand van een tekst van H. Böll, de eerste zinnen van *Gruppenbild*

19. Een kausatieve voegwoordzin (M3) en een ohne zu-infinitiefzin als bepaling van omstandigheid (M9).

mit Dame. In syntaktisch opzicht is deze tekst zeer duidelijk met de Goethe-tekst te vergelijken. Opvallend is wel de zeer ongelijke spreiding van de hoofd- en de bijzinnen. In de eerste twee zinnen (tussen twee punten) zijn er tien zinseenheden²⁰ in hoofdzinsorde (pv op de tweede plaats) en slechts twee (zeer korte) zinseenheden in bijzinsorde (pv achteraan); in de volgende zes zinnen (tussen twee punten) zijn er dertien zinseenheden in hoofdzinsorde en negentien in bijzinsorde (2x pv vooraan, 17x pv achteraan). In totaal tellen wij dus 21 bijzinnen. Elf daarvan kunnen worden weggelaten: zeven bijzinnen met de waarde van een vrije bepaling (B3 (3x), B4, B5, B6, B8), twee uitbreidende (B1, B3) en twee progressieve bijzinnen (B4, B6). Niet-weglaatbaar zijn: drie valentiegebonden bijzinnen²¹, vijf beperkende bijzinnen (B2, B6 (2x), B7, B8) en twee irreële voorwaardelijke bijzinnen (B6). Elf op 21 bijzinnen die weglaatbaar zijn, dat is procentueel wel heel wat minder dan bij Goethe (52,4% - 64%), maar toch is het nog een hoog aantal. Net als bij Goethe zijn de relatiefzinnen het sterkst vertegenwoordigd; er zijn er negen, maar vijf ervan zijn beperkend en kunnen dus niet worden weggelaten. De tekst van Böll bevat maar één zu-infinitiefzin (akkusatiefobjekt) en kan ook in dat opzicht met de Goethe-tekst vergeleken worden.

Nu blijkt echter dat, wanneer de elf weglaatbare bijzinnen bij Böll inderdaad worden weggelaten, dat dan alleen nog maar een verhaalkarkas, een geraamte overblijft. Bijzonder duidelijk is dit in de zinnen 3-5: hier staan drie zinseenheden in hoofdzinsorde en acht in bijzinsorde. Zeven van de acht bijzinnen kunnen worden weggelaten. Het loont de moeite eens te zien wat dan nog overblijft:

- (51) Sie ist ziemlich mittellos. Sie bezieht eine Kriegerwitwenrente.
Man kann wohl sagen, daß es Leni im Augenblick – nicht nur
in finanzieller Hinsicht – ziemlich dreckig geht.

Dit lijkt ons een duidelijk bewijs dat ook weglaatbare bijzinnen belangrijke informatie kunnen bevatten, of – en dat is waarschijnlijk de meest korrekte formulering – dat weglaatbare bijzinnen weliswaar Hintergrundinformatie leveren, maar dat deze Hintergrundinformatie heel erg belangrijk kan zijn, omdat ze het koloriet van een tekst kan leveren. Dit is in het bijzonder dan het geval,

20. Wij ontleen de term 'zinseenheid' aan Van de Velde (1979, 15v.) en bedoelen ermee: elke subjezt – vf – (...) -verbinding; ook als de vf niet uitgedrukt wordt spreken wij van een zinseenheid, zoals in:

(50) Würde Leni ihr Haar kürzer schneiden, <würde sie> es noch ein wenig grauer färben, sie sähe wie eine gut erhaltene Vierzigerin aus. (B6).

21. B5: daß-zin als akkusatiefobjekt, B7: zu-infinitiefzin als akkusatiefobjekt, B8: daß-zin als voorzetselobjekt.

wanneer een auteur veelvuldig gebruikt maakt van voegwoordelijke bijzinnen met de waarde van een vrije bepaling, zoals bij Böll – althans in de tekst die wij citeerden – duidelijk het geval is. Dat Hintergrundinformatie heel dikwijls van essentieel belang is, weten wij trouwens uit ervaring, niet uit de taalkunde maar uit de rechtspraak, waar de advocaten toch altijd verzachtende omstandigheden bepleiten op basis van feiten die op het eerste gezicht met de gepleegde misdrijven niet in verband staan (zoals een ongelukkige jeugd, een zware psychische schok in een ver verleden enz.).

Bij de vierde tekst hoeven wij niet lang te blijven stilstaan. Tot nu toe spraken wij alleen maar over drie literaire teksten, maar vanzelfsprekend kunnen wij dezelfde vaststellingen ook bij niet-literaire teksten maken. Daarom kozen wij als vierde tekst een uittreksel uit een politieke kommentaar in *Der Spiegel*. De tekst is syntactisch duidelijk te vergelijken met de passage uit *Der Zauberberg*. Er zijn elf zinseenheden in hoofdzinsorde en negentien in bijzinsorde (alle pv achteraan). Twaalf van de negentien bijzinnen kunnen niet worden weggelaten: elf bijzinnen met de functie van een valentiegebonden zinsdeel²² en één beperkende bijzin (zu-infinitiefzin: S1). Wel weglaatbaar zijn drie bijzinnen die fungeren als vrije bepaling²³, twee uitbreidende (S2, S9) en twee progressieve bijzinnen (S1, S9). Opvallend is vooral het feit dat er net als bij Th. Mann tien zu-infinitiefzinnen zijn (waarvan negen met de functie van een valentiegebonden zinsdeel) en dat er maar drie relatiefzinnen zijn (1 × uitbreidend, 2 × progressief).

2.3. Wij vatten samen: De klassieke opvatting kan o.i. als volgt worden gekorrigeerd: de hoofdzinnen en de syntactisch onmisbare bijzinnen bevatten de noodzakelijke informatie (en het lijkt niet echt verkeerd hiervoor de term 'Vordergrundinformation' te gebruiken), de weglaatbare bijzinnen bevatten de niet noodzakelijke informatie (of, zo men wil, de 'Hintergrundinformation'), maar daarbij moet duidelijk worden beklemtoond dat 'niet noodzakelijk' of 'Hintergrund' niet als synoniem met 'minder belangrijk' kan worden beschouwd. Uiteindelijk blijft de vraag naar het belang of naar de relevantie van een bepaalde informatie uiterst subjectief, en daaraan kan waarschijnlijk geen enkele theorie iets veranderen. Wel kan worden gesteld dat, als een zin of een tekst minder be-

22. Negen zu-infinitiefzinnen: één die fungeert als subjezt (S9), één als syntactisch komplement (S10), zeven als akkusatiefobjekt (S6 (6 ×), S8), verder één daß-zin als voorzetselvoorwerp (S5) en één indirecte vraagzin als voorzetselvoorwerp (S11).

23. Twee participiumkonstrukties en één um zu-infinitiefzin (alle in S6).

langrijke informatie bevat, dat die dan vooral in de vrije bepalingen en in de weglaatbare bijzinnen schuilt, maar het is verkeerd deze formulering gewoon om te keren.

2.4. Hoogstwaarschijnlijk kunnen de plaatsing van de bijzinnen en de aksentverhoudingen binnen een zin nog interessante bijkomende informatie leveren over het relatieve belang van de verschillende zinseenheden t.o.v. elkaar. Volgens Engel (1970, 97v.) hebben bijzinnen in het Vorfeld meestal themafunctie en bijzinnen in het Mittelfeld meestal maar weinig relevantie; bijzinnen in het Nachfeld zijn meestal rhematisch, soms hebben ze de functie van een aanvulling („Nachtragsfunktion“). Er kan van een afnemende relevantie in de volgorde Nachfeld - Vorfeld - Mittelfeld worden gesproken. Interessant zijn in dit opzicht twee vaststellingen:

a) De twee teksten met het grootste aantal weglaatbare bijzinnen (Goethe en Böll) hebben in verhouding duidelijk minder bijzinnen in het Nachfeld dan de andere twee teksten:

	Nachfeld	Vorfeld	Mittelfeld
Goethe :	10	10	5
Böll :	14	6	1
Mann :	21	2	1
Der Spiegel :	16	3	—

b) Hoewel alle soorten bijzinnen bijna zonder restrikties in het Vorfeld en in het Nachfeld kunnen voorkomen – voor het Mittelfeld liggen de zaken moeilijker²⁴ –, stellen wij voor onze vier teksten het volgende vast: 28 van de 30 valentiegebonden bijzinnen en negen van de twaalf beperkende bijzinnen komen in het Nachfeld voor, en omgekeerd komen vijf van de acht vrije bepalingen en drie van de zeven uitbreidende bijzinnen in het Vorfeld voor (+ één uitbreidende bijzin in het Mittelfeld).²⁵ Dat betekent dat er een uitgesproken tendens bestaat de niet-weglaatbare bijzinnen in rhemapositie te plaatsen, waardoor ze dan duidelijk het zwaarste gewicht van de zin krijgen, terwijl er voor de weglaatbare bijzinnen een iets minder sterke neiging bestaat, ze vooraan in de zin (in themapositie) te plaatsen waardoor ze wel niet onbelangrijk worden, maar toch hoogstens nog een lichter aksent kunnen krijgen. Deze opvallende parallel tussen syntaktische status van de bijzin enerzijds en de plaatsing binnen de zin anderzijds laat ver-

24. Zo komen bijzinnen met de waarde van een valentiegebonden zinsdeel bijna nooit in het Mittelfeld voor (vgl. Engel 1970, 96). Progressieve bijzinnen komen meestal in het Nachfeld, een enkele keer ook in het Mittelfeld voor.

25. In deze cijfers zijn de bijzinnen van de tweede en de derde graad niet meegeteld, omdat hier de plaatsing bijna uitsluitend afhankelijk is van de regerende bijzinnen.

moeden dat ons nieuwe voorstel in verband met de verdeling van de informatie in de zin zeker een valabel uitgangspunt voor verder onderzoek vormt.

3. Teksten :

– gebruikte afkortingen :

- V : valentiegebonden zinsdeel
 VB : vrije bepaling
 B : beperkende bijzin
 U : uitbreidende bijzin
 P : progressieve bijzin
 S : subjekt
 DO : direkt objekt
 SK : syntaktisch komplement
 VZO : voorzetselobjekt
 BB : bijwoordelijke bepaling („Ergänzung“)
 [] : weglaatbare bijzin

uit : Johann Wolfgang v. Goethe, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*.

- 1 Unter solchen Worten und Gedanken hatte sich unser Freund ausgekleidet und stieg mit einem Gefühle des innigsten Behagens zu Bette. Ein ganzer Roman,

entwickelte sich in seiner Seele, angenehme Phantasien begleiteten ihn in das Reich des Schlafes sanft hinüber und überließen ihn dort ihren Geschwistern, den Träumen,

- 3 Am frühen Morgen war er schon wieder erwacht und dachte seiner vorstehenden Unterhandlung nach. Er kehrte in das Haus der verlassenen Eltern zurück,
 4
 5 Er trug sein Anbringen bescheiden vor und fand gar bald mehr und weniger Schwierigkeiten,
 6 Geschehen war es einmal,

was er an der Stelle des Unwürdigen B morgenden Tages tun würde,

[die ihn mit offenen Armen aufnahmen P und das ruhende Haupt unsers Freundes mit dem Vorbilde des Himmels umgaben.]

[wo man ihn mit Verwunderung aufnahm.]

als er vermutet hatte. B

[und wengleich außerordentlich strenge und harte Leute sich gegen das Vergangene und Nichtzuändernde mit Gewalt zu setzen und das Übel dadurch zu vermehren pflegen,]

[so] hat [dagegen] das Geschehene auf die Gemüter der meisten eine unwiderstehliche Gewalt,

nimmt sogleich,

neben dem Gemeinen seinen Platz
7 ein. Es war also bald ausgemacht,

dagegen sollte sie wegen ihrer Unart kein Heiratsgut mitnehmen und versprechen,

- 8 Der zweite Punkt, wegen einer bürgerlichen Versorgung, fand schon größere Schwierigkeiten.
9 Man wollte das ungeratene Kind nicht vor Augen sehen, man wollte die Verbindung eines hergelaufenen Menschen mit einer so angesehenen Familie,

sich durch die Gegenwart nicht beständig aufrücken lassen; man konnte ebenso wenig hoffen,

- 10 Beide Eltern waren gleich stark dagegen, und Wilhelm, ,

konnte mit allen seinen Argumenten nicht ausrichten.

11

so würde er sich die Mühe gar nicht gegeben haben,

- 12 Denn der Vater,

haßte den jungen Menschen,

und diese konnte in ihrer Stieftochter eine glückliche Nebenbuhlerin nicht vor Augen leiden.

- 13 Und so mußte Melina wider seinen Willen mit seiner jungen Braut,

und was unmöglich schien, V(S)

als es geschehen ist, B

daß der Herr Melina die Tochter heiraten sollte; V(S)

das Vermächtnis einer Tante noch einige Jahre gegen geringe Interessen (DO) in den Vaters Händen zu lassen.

[welche sogar mit einem Superintendenten verwandt war,] U

daß die fürstlichen Kollegien ihm eine Stelle anvertrauen würden. V(DO)

[der sehr eifrig dafür sprach, weil er dem Menschen, den er gering schätzte, die Rückkehr auf das Theater nicht gönnte und überzeugt war, daß er eines solchen Glückes nicht wert sei,] V(VZO)

Hätte er die geheimen Triebfedern gekannt, VB

die Eltern überreden zu wollen. B

[der seine Tochter gerne bei sich behalten hätte,] U

[weil seine Frau selbst ein Auge auf ihn geworfen hatte,] VB

[die schon größere Lust zeigte, die Welt zu sehen und sich der Welt zu lassen,] U/B

nach einigen Tagen abreisen,

[um bei irgend einer Gesellschaft ein P
Unterkommen zu finden.]

uit : Thomas Mann, *Der Zauberberg*.

1 Dergleichen erfuhr auch Hans Ca-
2 storp. Er hatte nicht beachtigt,

diese Reise sonderlich wichtig zu neh-
men, sich innerlich auf sie einzulassen. V(DO)

3 Seine Meinung vielmehr war ge-
wesen,

V(DO) VB
sie rasch abzutun, [weil sie abgetan
werden mußte,] ganz als derselbe zu- V(DO)
B rückzukehren, als der er abgefahren
war, und sein Leben genau dort wieder V(DO)
aufzunehmen, wo er es für einen Au-
genblick hatte liegenlassen müssen. B

4. Noch gestern war er völlig in dem
gewohnten Gedankenkreise befan-
gen gewesen, hatte sich mit dem
jüngst Zurückliegenden, seinem
Examen, und dem unmittelbar Be-
vorstehenden, seinem Eintritt in
die Praxis bei Tunder & Wilms
(Schiffswerft, Maschinenfabrik und
Kesselschmiede), beschäftigt und
über die nächsten drei Wochen mit
soviel Ungeduld hinweggeblickt,

als seine Gemütsart nur immer zuließ. B

5 Jetzt aber war ihm doch,

V(BB) (als ob die Umstände seine volle Auf-
(merksamkeit erforderten und als ob es
(nicht angehe, sie auf die leichte Ach-
sel zu nehmen. V(S)

6 Dieses Emporgehobenwerden in Re-
gionen,

B P
B wo er noch nie geatmet und wo, [wie
er wußte,] völlig ungewohnte, eigen-
tümlich dünne und spärliche Lebens-
bedingungen herrschten, -

es fing an,

V(DO) V(DO)
ihn zu erregen, ihn mit einer gewissen
Ängstlichkeit zu erfüllen.

7 Heimat und Ordnung lagen nicht
nur weit zurück, sie lagen haupt-
sächlich klaftertief unter ihm, und
noch immer stieg er darüber hinaus.

8 Schwebend zwischen ihnen und
dem Unbekannten fragte er sich,

wie es ihm dort oben ergehen werde. V(DO)

9 Vielleicht war es unklug und un-
zuträglich,

V(S) U V(DO)
daß er, [geboren und gewohnt, nur ein
paar Meter über dem Meeresspiegel zu
atmen,] sich plötzlich in diese extre-
men Gegenden befördern ließ, [ohne
wenigstens einige Tage an einem Platze
VB von mittlerer Lage verweilt zu haben ?]

10 Er wünschte,

denn einmal oben, dachte er, würde man leben wie überall und nicht so wie jetzt im Klimmen daran erinnert sein,

am Ziel zu sein, V(DO)

V(VZO)

in welchen unangemessenen Sphären man sich befand.

uit : Heinrich Böll, *Gruppenbild mit Dame*.

1 Weibliche Trägerin der Handlung in der ersten Abteilung ist eine Frau von achtundvierzig Jahren, Deutsche; sie ist 1,71 groß, wiegt 68,8 kg (in Hauskleidung), liegt also nur etwa 300-400 Gramm unter dem Idealgewicht; sie hat zwischen Dunkelblau und Schwarz changierende Augen, leicht ergrautes, sehr dichtes blondes Haar,

[das lose herabhängt;] U

2 Kopf. Die Frau heißt Leni Pfeiffer, ist eine geborene Gruyten, sie hat zweiunddreißig Jahre lang, mit Unterbrechungen versteht sich, jenem merkwürdigen Prozeß unterlegen,

den man den Arbeitsprozeß nennt : B

fünf Jahre als ungelernete Hilfskraft im Büro ihres Vaters, siebenundzwanzig als ungelernete Gärtnerarbeiterin.

3

VB [Da sie ein erhebliches immobiles Vermögen, ein solides Mietshaus in der U Neustadt, das heute gut und gerne vierhunderttausend Mark wert wäre, unter inflationistischen Umständen leichtfertig weggeben hat,]

ist sie ziemlich mittellos,

VB [seitdem sie ihre Arbeit unbegründet VB und ohne krank oder alt genug zu VB sein, aufgegeben hat.] [Da sie im Jahre 1941 einmal drei Tage lang mit einem Berufsunteroffizier der Deutschen Wehrmacht verheiratet war,]

4

bezieht sie eine Kriegerwitwenrente,

P [deren Aufbesserung durch eine Sozialrente noch aussteht.]

5 Man kann wohl sagen,

V(DO) daß es Leni im Augenblick – nicht nur in finanzieller Hinsicht – ziemlich dreckig geht, [besonders seitdem VB ihr geliebter Sohn im Gefängnis sitzt.] VB Würde Leni ihr Haar kürzer schneiden, VB es noch ein wenig grauer färben,

6

sie sähe wie eine gut erhaltene Vierzigerin aus;

VB [so wie sie ihr Haar jetzt trägt,]

ist die Differenz zwischen der jugendlichen Haartracht und ihrem nicht mehr ganz so jugendlichem Gesicht zu groß, und man schätzt sie auf Ende vierzig; das ist ihr wahres Alter, und doch begibt sie sich einer Chance,

sie wirkt wie eine verblühte Blondine,

7 Leni ist eine der ganz seltenen Frauen ihres Alters,

ihre Beine und Schenkel zeigen weder Äderung noch Erschlaffung.

8 Doch Leni hält sich an eine Rocklänge,

das liegt zum größten Teil daran,

die sie wahrnehmen sollte, B

P

B die – [was keineswegs zutrifft] – einen losen Lebenswandel führt oder sucht.

B die es sich leisten könnte, einen Minirock zu tragen: V(DO)

B die ungefähr im Jahr 1942 Mode war,

V(VZO)

daß sie immer noch ihre alten Röcke trägt, Jacken und Blusen bevorzugt,

VB [weil ihr angesichts ihrer Brust (mit einer gewissen Berechtigung) Pullover zu aufdringlich erscheinen.]

Wie sehen es die Sowjets? Moskauer Einschätzung von Ursprung, Konzeption und Ergebnis der Bonner Ostpolitik. (Spiegel Nr. 18, 1. Mai 1978, S. 34).

1 Der SPIEGEL hatte im letzten Jahr Gelegenheit,

B die Moskauer Beurteilung der bundesdeutschen Ostpolitik mit informierten sowjetischen Gesprächspartnern zu erörtern, [deren Rang und politisches Gewicht die Authentizität der von ihnen vorgetragenen Einschätzung verbürgen.]

2 Der Text,

U [von vielen der üblichen Floskeln befreit,]

gibt die Substanz der sowjetischen Auffassungen über die Bonner Ostpolitik wieder.

1. Entstehungsgeschichte.

3 Wie kam es zur Ostpolitik überhaupt? Wieso wurde sie für die Bundesrepublik historisch notwendig? Das Verdienst von Brandt und seinen Mitstreitern besteht ja gerade darin,

daß sie die historische Notwendigkeit der ostpolitischen Wende erkannt und

6

bedeutete das :

V(DO)
6X

7 Dem rheinisch-katholischen, politischen Naturell von Adenauer,

8 widersprach das nicht: Seine Konzeption war langfristig, er hat auch nicht unbedingt gehofft,

9

war hingegen aus sowjetischer Sicht das eigentliche Ziel seiner Politik,

...

10 Für den Alten was bei seiner Moskareise das Hauptziel,

11 Man denke nur daran,

sie herbeigeführt haben. V(VZO)
[Auf eine Kurzformel gebracht – durchaus im Stil des Alten –,] VB

(vor allen Dingen die damals wankende
 (soziale Ordnung in Westdeutschland zu
 (erhalten und zu zementieren, auf dieser
 (Grundlage die Wirtschaft im westlichen
 (Teil Deutschlands mit amerikanischer
 (Hilfe wiederaufzubauen; dann sich in
 (den Westen (also in das westliche
 (Bündnissystem) integrieren zu lassen,
 (dessen „integrierender Bestandteil“
 (zu werden, die Bundesrepublik wiederaufzurüsten,
 VB ([um später, auf die Nato gestützt (d.h. in erster Linie auf
 VB (die USA), die „Soffjets“ aus dem Herzen Europas zu vertreiben.]

U [für den bekanntlich schon „hinter Magdeburg die asiatische Steppe lag“,]

V(DO)

die „Wiedervereinigung in Freiheit“ noch selbst zu erleben. Die unumkehrbaren Voraussetzungen dafür zu schaffen – die Verdrängung der Russen aus Mitteldeutschland – V(S)

[was man darüber im Westen auch sagen mag.] P

V(SK)

die Gefangenen freizubekommen um den Preis der rein formellen Beziehungen.

V(VZO)

wie der erste sowjetische Botschafter in der Bundesrepublik 1956 behandelt worden ist.

Literatuur :

- BARTSCH, Renate (1978) : „Satzreihung, Satzgefüge oder Adverbialkonstruktion ? Über pragmatische und kontextuelle Unterschiede zwischen semantisch gleichwertigen Aussagen“. HARTMANN, Dietrich / LINKE, Hansjürgen / LUDWIG, Otto (eds.) : Sprache in Gegenwart und Geschichte. Festschrift für Heinrich Matthias Heinrichs zum 65. Geburtstag. Köln-Wien : Böhlau Verlag, 1-18.
- BEHAGHEL, Otto (1928) : Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Bd. 3 : Die Satzgebilde. Heidelberg : Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- van DIJK, Teun A. (1978) : Tekstwetenschap. Een interdisciplinaire inleiding. Utrecht-Antwerpen : Het Spectrum.
- EBERT, Karen H. (1973) : „Präsuppositionen im Sprechakt“. PETŐFI, János S. / FRANCK, Dorothea (eds.) : Präsuppositionen in Philosophie und Linguistik. Frankfurt/Main : Athenäum, 421-440.
- ENGEL, Ulrich (1970) : „Regeln zur Wortstellung“. Forschungsberichte des Instituts für Deutsche Sprache 5, 7-148.
- GREBE, Paul (³1973) : Der große Duden. Bd. 4 : Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Mannheim-Wien-Zürich : Dudenverlag.
- HARTMANN, Dietrich (1977) : „Aussagesätze, Behauptungshandlungen und die kommunikativen Funktionen der Satzpartikeln ja, nämlich und einfach“. WEYDT, Harald (ed.) : Aspekte der Modalpartikeln. Studien zur deutschen Abtönung. Tübingen : Niemeyer, 101-114.
- HARTUNG, Wolfdietrich (1971) : Die zusammengesetzten Sätze. Berlin : Akademie-Verlag (= studia grammatica IV).
- HEIDOLPH, Karl Erich / FLÄMIG, Walter / MOTSCH, Wolfgang (Autorenkollektiv unter der Leitung von -) (1981) : Grundzüge einer deutschen Grammatik. Berlin : Akademie-Verlag.
- HELBIG, Gerhard / BUSCHA, Joachim (1972) : Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie.
- HINDERDAEL, Michael (1975) : Deutsche Satzbaupläne : Frequenz und konkrete Realisierung in moderner deutscher Prosa. (licentieverhandeling, Gent).
- KIPARSKY, Paul (²1971) : „Über den deutschen Akzent“. Untersuchungen über Akzent und Intonation im Deutschen. Berlin : Akademie-Verlag, 69-98. (= studia grammatica VII).
- OVERDIEP, G. S. / van Es, G. A. (²1949) : Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch. Zwolle : Tjeenk Willink.
- POSNER, Roland (1972) : Theorie des Kommentierens. Eine Grundlagenstudie zur Semantik und Pragmatik. Frankfurt/Main : Athenäum.
- SCHNEIDER, Wilhelm (⁴1967) : Stilistische deutsche Grammatik. Die Stilwerte der Wortarten, der Wortstellung und des Satzes. Freiburg-Basel-Wien : Herder.
- van de VELDE, Marc (1979) : Zum Vorfeld im heutigen Deutsch. (dissertatie, Gent).
- WEINRICH, Harald (¹1964, ³1977) : Tempus. Besprochene und erzählte Welt. Stuttgart : Kohlhammer.